GLOBALLASHUV SHAROITIDA MA’NAVIY TEXNOLOGIYALARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Yusubov Jaloliddin Kadamovich
O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti, falsafa fanlari doktori (DSc)
Suleymanov Sarvar Sunatullayevich
O‘zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekistonning yangi davrga xos bo‘lgan ma'naviy texnologiyalaring ijtimoiy-falsafiy asoslari ilmiy dalillar bilan ko‘rsatilgan. Xalqimizning uzoq davrlardan boshlangan o‘tmishdagi merosini tahlil qilish jamiyatimizning ma’naviy hayoti o‘z-o‘zidan, bo‘sh joyda shakllanib qolmaganidan dalolat beradi. Shu nuqtaiy nazardan ma'naviy taraqqiyotning jamiyat rivojlanishiga ijobiy ta’siri ijtimoiy-falsafiy jihatdan ilmiy asosda tahlil qilingan.

Tayanch tushunchalar: Ma’naviy qadriyatlar, ma’naviy hayot, falsafiy madaniyat, Amir Temur, Temuriylar, ma’naviy yuksalish, yuksak axloq.

Xalqimizning uzoq davrlardan boshlangan o‘tmishdagi merosini tahlil qilish jamiyatimizning ma’naviy hayoti o‘z-o‘zidan, bo‘sh joyda shakllanib qolmaganidan dalolat beradi. Uning vujudga kelishi va rivojlanishida Vatanimizga xos ko‘plab ijtimoiy-falsafiy omillar asos bo‘lib, unda xalqimizga xos ma’naviy talablar, axloq-odob qoidalari o‘z aksini topgani shubhasiz. Bu borada yurtdoshlarimizga xos jamoaviylik tuyg‘usining ma’naviy hayotga ta’siri ushbu yo‘nalishdagi ijtimoiy-falsafiy omillar genezisi va dinamikasining asl mohiyatini ifodalaydi.

Jamiyat hayotining turli sohalaridagi islohotlarda yaqqol namoyon bo‘ladigan ma’naviy o‘zgarishlar dinamikasi ijtimoiy-falsafiy jihatdan madaniy taraqqiyot va ayni paytda mafkuraviy tamoyillarning o‘zgarishlari jarayonining o‘ziga xos hosilasi bo‘lishi mumkin. Bunday holda jamiyat ma’naviy hayot o‘zgarishlar dinamikasi falsafiy madaniyat va mafkura uchun muayyan asos yoki ijtimoiy mezon emas, balki bu sohadagi hatti-harakatlar, jumladan, davlat siyosati, turli tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlaring hamkorlikdagi faoliyatining natijasi tarzida namoyon bo‘ladi.

[1] Karimov I.A. O‘zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. T.1. -T.: O‘zbekiston, 1996. –B, 78.

Shu ma'noda, jamiyatning hayotida xalq tarixi va taraqqiyoti jarayonida ro'y bergan falsafiy jarayonlar, uning boshqa xalqlar tomonidan istilo etilishi yoki bunday istilodan qutilib, o'zi mustaqil rivojlanishi bilan bog'liq voqea va hodisalar muqarrar ravishda aks etadi. O'z navbatida, bu nafaqat uzoq o'tmish davrlar, balki bugungi mustaqillikka erishilgan davr voqeliklari ham jamiyat ma'naviy hayoti dinamikasida aks etishi haqida fikr yuritish imkonini yaratadi. Ya'ni, xalq istiqloli, unga erishish va uni mustahkamlash jarayonlari o'z davri jamiyat ma'naviy hayoti o'zgarishlar dinamikasi uchun ijtimoiy-falsafiy asos bo'lgani singari, istibdod zahmatlari ham unda albatta o'ziga xos tarzda o'z ifodasini topadi.

Bular bir davlat yoki millat tomonidan istilo qilingan xalq ma'naviyatining gurkirab o'sishi haqida gap yuritib ovvora bo'lishning keragi yo'q albatta. Negaki, bunday sharoitda jamiyat ma'naviy hayoti dinamikasi uchun keng imkoniyat ochilishi mumkin emas Chunki, hech bir davrda ro'y bergan mustamlakachilik siyosati bunga yo'l qo'ygan emas. Tarixda bosib olingan xalqni ma'naviy kamolotini o'ylagan bosqinchilar, ma'naviy asoratga solingan ellarni istibdod va mustamlakachilik iskanjasidan ozod qilgan mustamlakachilar bo'lgani haqida biror-bir misol uchramagani ham buni isbotlaydi. Buning o'rniga barcha zamonlardagi istibdodchi bosqinchi fotixlar egallab olingan yurtni vayron qilish, aholini ezish, uning ma'naviy hayotini izdan chiqarish, bu boradagi qadriyatlarini, asori-atiqalarini, ma'naviy boyliklarini yo'qotish yo'lidan borganlar.

Mohir harbiy sarkarda atoqli davlat arbobi Amir Temur o'z hayotini Vatan ozodligi xalqining farovonligi, yurt obodligi uchun sarflagani ma'lum. Uning davrida nafaqat go'zal bog'lar bunyod qilindi, madrasalar va masjidlar qurildi, mamlakatimiz ma'naviy sohasida o'zgarishlar ro'y berdi va milliy davlatchilik shakllandi, balki xalqimiz ma'naviyati yuksalib, uning taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan muhim tadbirlar amalga oshirildi. Ayni shu davrda madaniyat va ilm-fanga nihoyatda katta e'tibor qaratildi, Temur o'z saroyida olimu fuzalo va ilohiyot ilmi arboblari bo'lgan Xoja Afzal, Jalol Xokiy, Mavlono Xorazmiy, Mavlono Munshiy va boshqalar ilm-fan va badiiy ijod bilan shug'ullandilar. Amir Temur davrida Samarqand Sharqning eng go'zal shahriga aylandi va bu haqda ispan sayyohi R.G.Klavixo ham uning tarovati to'g'risida qoyil qolgan va bu haqda o'z esdaliklarida alohida qayd etgan edi. Temur nafaqat Hindiston, Xitoy, arab mamlakatlari bilan aloqalarning kuchayishi, balki dunyoning boshqa xalqlari va davlatlari bilan tashqi munosabatlar o'rnatishga katta e'tibor berdi. Bu o'z navbatida xalqning iqtisodiy tafakkurini o'stirdi va ma'naviy hayot o'zgarishlar dinamikasi uchun moddiy asoslarni yuzaga keltirdi. Shu bilan birga, Temur va temuriylar davrida islom dini va tasavvuf ta'limoti katta mavqega erishdi va asosiy mafkura sifatida markazlashgan davlatning ijtimoiy-falsafiy hayotida muhim ahamiyat kasb etdi. Islom dini iqtisod, madaniyat va ilm-fan sohasidagi maqsad-vazifalarni amalga oshirishda Temur va uning vorislari uchun tayanch mafkura, xalq falsafiy madaniyatini shakllantirishning g'oyaviy asosiga aylandi va uning ta'limoti keng quloch yoydi. Sohibqiron naqshbandlik tariqatining yirik shayxlari bo'lmish Sayyid Amir Kulol, Shayx Abu Bakr Tayobodiy, Mir Sayyid Barakalarni o'zining pirlari sifatida hurmat qilgan, ularning o'gitlari va maslahatlarini qadrlaganlar [3]. Ushbu allomalar ham mamlakatdagi salbiy illatlarni yo'qotish, turli janjal va nizolarni bartaraf qilish, el-yurt orasida haqiqat va adolat o'rnatishda Temurga yordam berganlar, uning faoliyatiga ko'maklashganlar. Yurt obodligi, xalq tafakkuri o'sishi, ma'naviy hayot yuksalishi uchun ushbu zotlarning xizmati katta bo'lgan. Shohruh, Ulug'bek, Husayn Boyqaro, Bobur Mirzo kabi temuriyzodalar ham Sohibqiron Temur boshlab bergan va jamiyat ma'naviy hayoti dinamikasida muhim ahamiyatga molik ishlarni yangi bosqichga ko'tarish, ilm-fanning ko'p sohalarida yuksalishga erishishga harakat qildilar. Bu borada matematika, astronomiya bilan birga tarix, adabiyot, mantiq, falsafa, axloqshunoslik va boshqalarga ham alohida e'tibor berildi, badiiy adabiyot va she'riyat rivojlanib, jahondagi eng ilg'or adabiy muhit shakllandi. Aynan o'sha davrda"Gul va Navro'z" muallifi Lutfiy (1366-1465), "Behro'z va Bahrom" kitobini yozgan Binoiy (1453-1512), "Tazkirat ush-shuaro" ("Shoirlar haqida tazkira")muallifi Davlatshoh Samarqandiy**,** "Yusuf va Zulayho", "Mahzan ul-asror" ("Sirlar xazinasi") kitoblari muallifi Durbek (XIV-XUasrlar), Hofiz Xorazmiy (XIV-XUasrlar), Ismat Buxoriy (1365-1436), Atoiy (XV asr) va boshqalarningasarlarida bunday ma'naviy yuksalish yaqqol namoyon bo'lgan edi, deyish mumkin.

Xalqimiz ma'naviy hayoti o'zgarishlar dinamikasining o'sha davrdagi iqtisodiy, ijtimoiy va falsafiy asoslari milliy davlatchilikning tiklanishi, markazlashgan davlat tashkil topishi, moddiy

farovonlik ortishi bilan birga ilm-fan rivoji, inson aql-zakovatining yuksak namunalarini ko‘rsatgan qomusiy olimlar yetishib chiqqanligi va ularning o‘lmas asarlari yaratgani bilan belgilanadi. Aynan mustaqil taraqqiyot yo‘liga o‘tilgani ushbu asoslarining eng muhim poydevori bo‘lgani aniq, albatta. Chunki bunday ijtimoiy-falsafiy taraqqiyot va uning ta’sirida ro‘y bergan ma’naviy yuksalish natijasida yurtimiz sarhadlari obod bo‘lib bordi, mamlakatda tinchlik o‘rnatildi, aholining hayoti farovonlashdi. Bu tahlitda amalga oshirilgan tub islohotlar va yangilanishlarning samaradorligiga erishilgani tufayli madaniy-ma’rifiy sohalar va ma’naviy hayotda tub o‘zgarishlar ro‘y bergani Amir Temur boshlab bergan temuriylar davri Renessansining eng asosiy xususiyatlaridan biridir.

Bularning barchasi , millatparvar Amir Temur va temuriylarning xalqimiz ma’naviy taraqqiyoti uchun falsafiy-iqtisodiy asoslarni yaratgani bilan birga, o‘sha davrda odamlarning ruhiyati, ma’naviyati, kelajakka ishonch tuyg‘ularini o‘sib borishi uchun zamin hozirlaganini yaqqol ko‘rsatadi. Ana shuning uchun ham xalqimiz o‘sha davrdagi ma’naviy yuksalish, hayotdagi o‘zgarishlar, ozod va mustaqil rivojlanish zamoniga o‘zini boshlab borgan Sohibqiron Temur nomini asarlar osha ardoqlab kelmoqda. Toshkent, Samarqand, Shahrisabzda unga qo‘yilgan haykallar, uning nomidagi ordenning mavjudligi, ulug‘ bobomizga hurmat ramzi bo‘lgan nomlar va unga atalgan asarlar, Shohruh, Ulug‘bek, Alisher, Bobur kabi ismlarni haligacha farzandlarmizga qo‘yilishi buning yaqqol isbotidir [8].

Shu bilan birga, bunda buyuk sohibqiron amalga oshirgan bunyodkorlik ishlari va o‘sha davrdagi ulug‘ siyomolarning ezgu amallaridan ma’naviy qarzdorlik, ular merosiga mos bo‘lish, endilikda bu buyuk zotlar ishini munosib davom ettirish kabilar bugungi jamiyat ma’naviy hayoti uchun nihoyatda muhim ahamiyatga ega bo‘layotganini alohida ta’kidlash lozim. Aslida, ma’naviy hayot o‘zgarishlar dinamikasini ijtimoiy-falsafiy jarayonlar tadriji va ta’siriga nisbatan tahlilidan kelib chiqadigan eng asosiy xulosalaridan biri ham ana shundadir.

Bu esa, o‘z navbatida, istiqlolga erishish va mustaqil taraqqiyot imkoniyatiga ega bo‘lishning ma’naviy hayot o‘zgarishlari va dinamikasi uchun nihoyatda katta ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor isbotlaydi. Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, mustamlakachilik avvalo, bosqinchilik, irqchilik, kalonializm, imperalizm, buyuk davlatchilik iddaosi, buyuk millatchilik shovenizmi kabi turli xil ko‘rinishlarda namoyon bo‘lganini ko‘ramiz. Ular ayrim jihatlariga ko‘ra, bir-biridan farq qilsa-da, mohiyatan bir xil – bosqinchilik, zulm va zo‘ravonlik kabi hatti-harakatlarni turlicha izohlashlardan iborat. Afsuski, insoniylikka xilof bo‘lgan, bashariyatning kelajagiga, uning hamjihat yashashiga xavf soladigan bunday mafkura shakllari dunyoning turli burchaklarida hozir ham mudhish qiyofasini namoyon qilmoqda [4].

Mustamlakachilik va bosqinchiliklardan azob ko‘rmagan istibdod domiga tushmagan, uning zaxmatlaridan ezilmagan xalqlar tarixda juda ko‘plab topiladi. Bizning xalqimiz ham o‘tmishda ana shunday mustamlakachilik iskanjasiga bir necha bor tushgan. Gohida tez orada istiqlolga erishib, o‘z taraqqiyot yo‘liga tushib olgan, gohida esauzoq vaqt cho‘zilgan istibdod va istilolar xalqimiz taraqqiyotini sekinlashtirgan. Bunday istilolarning mudhish oqibatlari uning tarixiy xotirasida va ma’naviy hayotida o‘chmas asoratlar qoldirib, o‘sha davrlardagi jamiyat ma’naviy hayoti dinamikasini izdan chiqargan. Shunisi diqqatga sazovorki, bunday ayanchli oqibatlar va zaxmatli zamonlar qancha davom etishidan qat’iy nazar, xalqimiz qaddini rostlayvergan va oxir-oqibat o‘z mustaqilligi, milliy davlatchiligini qayta tiklashga erishgan. Bu esa, jamiyat ma’naviy hayoti dinamikasida o‘ziga xos tarzda aks etgan, u o‘sib borgan va har gal yangi taraqqiyot bosqichiga kirgan.

Shu ma’noda, xalqimiz ma’naviyatining o‘tmishdagi genezisi va dinamikasida Markaziy Osiyoning qoq o‘rtasida shakllangan hayot tarzi, azaliy qadriyatlar va g‘oyalar bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega. Jumladan, Vatanimiz sarhadlarida shakllangan zardo‘shtiylik, uning bosh kitobi — “Avesto”, Moniy ta’limoti, “Moniy yozuvi”, mazdakiylik harakati kabilarning ham bunday ezgu ijtimoiy-falsafiy jarayonlarda o‘z shrni va ahamiyati bor, albatta. Vatan ozodligi yo‘lida jon fido etgan Muqanna boshchiligidagi harakat nafaqat O‘rta Osiyoda, balki jahonning boshqa o‘lkalarida ham aks-sado bergan. Vatanimiz hududida o‘sha davrda shakllangan va rivojlangan boy madaniyat, milliy qadriyatlar, ijtimoiy-falsafiy g‘oyalar va yuksak axloqiy xalqimiz ma’naviy hayoti o‘zgarishlar dinamikasi uchun muhim asos bo‘lib xizmat qilgan.

Bugungi mamlakatimizda ia'naviy hayot o'zgarishlar dinamikasi bilan bog'liq jarayonlar xalqimizning ezgu qadriyatlarga tayanib dunyo sivilizatsiyasiga qo'shayotgan betakror hissasini,istiqlol yo'lidagi erishilayotgan yutuqlar sifatida tushunilishi bejiz emas. Ushbu tushuncha bugungi kunda yurtimizni jahon mamlakatlari qatoridan munosib o'rin egallashi, bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati barpo etish, xalqimizning moddiy va ma'naviy salohiyatini mustahkamlash, O'zbekistonning shon-shuhratini dunyoga yoyishga keng imkoniyatlar yaratuvchi eng asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Bilimli avlod – buyuk kelajagimizning, tadbirkor xalq – farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir. – T.: "O'zbekiston", 2018. -64 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild. – T.: "O'zbekiston", 2019.
4. Фалсафа қомусий луғат. –Тошкент: "Шарқ", 2004.